

zajedničke čudovišne strasti i isti protivnik" (Fire 1996, 228). Trebalo bi samo ukratko ovrnuti se na čestu tezu o "revolucionarnoj srodnosti" fašizma i socijalizma. M. Grajfenhagen (Greiffenhagen) je s razlogom postavio pitanje da li je ekonomska beda proletarijata u razvijenom kapitalizmu bila "fikcija" ili sociološko historijska činjenica koja se teško može porediti sa fikcijom da "nemačke vrline leže u nemačkoj krvi"? Ili, da li se klasni model u istraživanju kapitalizma može porediti sa političkim pojmom rase koji ni" u vremenu Trećeg Rajha nijedan razuman čovek nije shvatao ozbiljno" (Grebing 1982, 297). Ovde ne treba ulaziti u sistematsku ocenu teorija o totalitarizmu (Klotz 1999, Kuljić 1983), već samo dodati da i u organizacionom pogledu, pored sličnosti, postoje i važne razlike između fašizma i socijalizma. Ideologija je u socijalizmu imala daleko veći značaj nego u fašizmu, premda komunistički pokret nije nikada raspolagao monopolom na marksizam već je na delu bio idejni pluralizam. Koliko god bio harizmatički, komunistički vođa je bio samo najispravniji tumač ideologije, a ideologija je uvek bila iznad vođe. Kod fašističkog decizionizma volja vođe je zakon i osnova poretka koji izrasta iz spoja istorodne krvi i tla. Strukturna karakteristika ličnog decizionističko-harizmatičkog odlučivanja sadržana u firer-principu kod fašizma je čak i u organizacionom pogledu uslovlila drugačiji oblik vlasti od boljševičkog, gde je partija imala veći značaj. Prostor za harizmatičke proglose vođe je u socijalizmu uži, a komunistički vođa ne istupa decizionistički, već kao predstavnik partije u skladu sa ideološkom tradicijom. Na drugoj strani Hitler i nacisti su imali ciničan i pragmatičan odnos prema ideološkom učenju izuzev prema nekoliko trajnih opsesija. Bili su fascinirani ratom, antisemitizmom i antikomunizmom, a u odnosu prema socijalnom pitanju bili su kao i Musolini oportunisti. Komunistička ideologija bila je daleko teorijski osmišljenija od fašističke, što je važno za razumevanje činjenice da nije bilo nacističke kritike hitlerizma, ali je bilo brojnih marksističkih kritika staljinizma. Upravo zbog krupnog značaja ideologije kod komunista pakt Molotov – Ribentrop je izazvao razočarenje, cepanje i haos u evropskim komunističkim partijama što je Fire prilično uverljivo pokazao. Međutim, njemu nije važno što isti pakt nije izazvao zbunjenost u fašističkom lageru. Naprotiv nacisti su se radovali novom uspešnom Hitlerovom zaokretu (Terray 1997, 180).

Fire prati razvoj socijalizma u 20. veku pretežno kroz doživljaje intelektualaca koji su se razočarali u socijalizam. U središtu je razmatranje evolucije komunističke ideologije i njenog učinka u pravdanju režima: iscrpno je prikazana privlačnost rane boljševičke ideologije i "čar Oktobarske revolucije" kao i strukturanjenih vernika i disidenata pretežno u evropskom okviru od 1917-1989. Kod praćenja ključnih idejnopoličkih procesa može se sresti niz zanimljivih psiholoških zapažanja i nijansiranja nada, iluzija, racionalizacija i potiskivanja razočarenja kod komunističkih intelektualaca. Fire je prilično sugestivno dočarao socijalnopsihološki duh epohe. Središnji i ključni deo knjige posvećen je odnosu komunizma i fašizma između dva svetska rata, strukturi i funkciji komunističkog antifašizma, protivrečnostima i zaokretima kod evropske inteligencije u odnosu prema komunizmu i fašizmu (Fire gotovo isključivo koristi pojam komunizam, socijalizam ređe, zbog žešćeg emotivnog uticaja terminologije na čitaoca). Podrobno je razmotren odnos staljinizma ("najvišeg stadijuma komunizma") prema antifašizmu u svim fazama, a glavni idejni sukobi tokom Drugog svetskog rata i idejnoideološka strana hladnoratovskog komunizma su nešto sažetije izneti. U zadnjem poglavlju data je ocena propasti komunizma i njegovog "katastrofalnog učinka u jednom veku koji se klanjao istoriji". Francuski istoričar je preveo komunizam u iluziju i bez ograda svrstao u prošlost i laž. Rezolutni zaključci nisu uvek u skladu sa erudicijom pisca i znalačkim raščlanjavanjem dubinskih historijskih procesa. Još